

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ЗАПОБІЖНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

ЛІТВІНОВ Євген Володимирович - суддя Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ

УДК 343.85:[343.11](477)

Выполнен анализ концептуальных основ, взглядов и идей относительно понимания сущности предупредительной деятельности судебных органов Украины, определение ее основных устоев и функциональных направлений.

Ключові слова: протидія і запобігання, судові органи, принципи діяльності.

Становлення і розвиток в сучасній Україні інститутів правової державності наголошує необхідність розгляду теоретичних і практичних питань запобігання злочинності усіма суб'єктами державотворення, у тому числі й судовими органами. Постійний інтерес вчених до цієї теми обумовлений політичними, економічними, соціальними та структурними змінами, що відбуваються в країні, яка після десятиліть соціального експерименту повертається до основ громадянського суспільства, відновлюючи його традиційні структури. Це визначає необхідність проведення комплексного кримінологічного дослідження ряду проблемних питань, що стосуються діяльності судових органів України щодо запобігання злочинності на сучасному етапі.

Як проблема кримінологічної науки, науковому аналізу запобігання злочинності взагалі, та в судовій системі, зокрема, присвячені роботи учених радянської доби, сучасних вітчизняних науковців, фахівців близького зарубіжжя. Серед них: Г.А. Аванесов, М.І. Бажанов, В.С. Батиргареева, Ю.І. Битко, В.В. Голіна, І.М. Даньшин, О.М. Джу́жа,

А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, В.Ю. Квашис, Г.М. Міньковський, А.Г.Міхайлянц, П.П. Михайленко, А.А. Піонтковський, Ф.П.Фурсова, А.В. Шеслер, та ін. Результати праць названих вчених мають безсумнівну теоретичну та практичну значущість. Разом із тим, незважаючи на вагомий внесок вчених у пізнання й вивчення сутності та змісту розглядаемого явища, наукові праці зазначених фахівців не вичерпали вказаної проблеми, а, навпаки, поставили низку нових питань, які потребують вирішення.

Дана проблематика, безумовно, актуалізується ще й в аспекті різких коливань основних показників злочинності, що сталися за останні десять років. Існуючий стан справ свідчить про необхідність відтворення та налагодження безперебійного функціонування механізмів запобігання злочинності, в результаті чого можна буде стабілізувати становище і послабити напруженість кримінальної ситуації. При цьому формування системи запобігання злочинності повинно враховувати позитивний досвід минулого, бути в основі своїй якісно новим організмом, відповідають соціальним умовам, і будуватися з урахуванням нових цінностей в умовах формування правової держави в Україні.

Особливе місце в системі суб'єктів, що беруть участь у запобіжній діяльності, займають судові органи України, які відіграють роль гаранта законних прав і свобод осіб, непорушність демократичних інститутів. Характеризуючи роль судових органів в процесі запобігання злочинності, слід зазна-

чити, що дана діяльність вимагає свого подальшого регулювання з метою підвищення ефективності. Вивчення системи запобігання злочинності судовими органами України, що припускає тісну ув'язку понять і принципів законності, дотримання прав і свобод людини і громадянина, професійної діяльності та професійної етики суддів, представляється досить актуальним і зумовлює мету та завдання цієї статті.

В широкому розумінні, принципи запобіжної діяльності - це головні положення, найбільш загальні засади що визначають сутність, зміст, спрямованість і форми запобіжної діяльності співробітників судової системи при здійсненні правосуддя, які створюють систему гарантій встановлення істини, захисту прав і свобод людини та забезпечення справедливості правосуддя, а їх порушення тягне за собою скасування вироку та інших прийнятих за таких умов рішень по справі.

Запобіжна діяльність судових органів України відбувається на основі дотримання наступних основних принципів: дотримання законності, гласності судового провадження, забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Розглянемо їх більш докладно.

Законність (ст. 8, п. 1 ч. 3 ст. 129 Конституції) - це основна засада, яка є універсальною і знаходить свій вияв у всіх нормах процесуального права, характеризує всі сторони судочинства. У правовій державі, якою проголосила себе Україна, діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони, нормативно-правові акти приймаються на її основі і відповідають їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина гарантується на підставі Конституції України... Принцип законності полягає в єдиному порядку провадженні по справі відповідної юрисдикції, виконанні процесуальної форми та передбаченої процедури застосування закону [1, с. 8].

Законність, на думку В.Д. Ткаченка, можна розглядати в аспекті необхідності (вимоги, обов'язки) виконувати норми пра-

ва. Це свідчить про її органічний, нерозривний зв'язок з правом як системою норм і принципів. Суспільство, а також держава, яка визнає і захищає правові норми, вимагають неухильного і суворого їх дотримання та виконання усіма суб'єктами суспільних відносин. Такі вимоги норми права (закону) склалися ще тисячоліття тому і лише сьогодні дістали в юридичній науці назву законності як прояву загальної обов'язковості права. Однак вимоги виконання права для характеристики законності недостатньо. Необхідно забезпечити реальний вплив права на поведінку людей. У цьому аспекті законність - це додержання і виконання норм права (законів) органами держави, посадовими особами, громадянами та їх соціальними організаціями, тобто здійснення ними правомірних дій. У разі, коли норма права (закон) приписує учасникам суспільних відносин здійснювати певні дії, законність виявлятиметься в точному виконанні норм права (законів); якщо норма права (закон) забороняє здійснювати певні дії, законність означатиме утримання від здійснення таких дій; якщо закон (норма права) надає суб'єктам суспільних відносин право здійснювати на свій розсуд певні дії, законність диктуватиме неможливість виходу за її межі. Законність завжди означає відповідність поведінки (діяльності) суб'єктів суспільних відносин нормі права (закону) [2, с.385].

О.Ф. Скакун термін «законність» інтерпретує як комплексне поняття, що охоплює усі сторони існування права - від його ролі у створенні закону до реалізації його норм в юридичній практиці. Законність відображає правовий характер організації суспільно-політичного життя, органічність зв'язків права і влади, права і держави, права і суспільства. Вимоги законності у рівній мірі відносяться до вищих органів державної влади, до інших державних органів, що приймають у рамках своєї компетенції підзаконні акти (сфера правотворчості), до безпосередніх виконавців законів - посадових осіб, а також громадських організацій, комерційних корпорацій, громадян (сфера правореалізації). Законність характеризується єдністю двох ознак: зовнішньої (формальної) - обов'язком виконувати приписи

законів та підзаконних актів державними органами, посадовими особами, громадянами та іншими об'єднаннями; внутрішньої (сутнісної) – наявністю науково обгрунтованих та відповідаючих праву законів, якістю законів [3, с.483].

Вивчаючи у своїх працях сутність згаданого принципу, О.М. Бандурка підкреслював, що принцип законності полягає у тому, що посадові особи ... зобов'язані виконувати вимоги законодавства у точній відповідності до їх змісту. Будучи принципом і методом суспільних відносин, режимом соціального життя, законність ... є складовою частиною механізму регулювання суспільних відносин, представляє собою обов'язкову умову правопорядку, державної і громадської дисципліни, важливий елемент демократії та культури [4, с. 88].

Проблема забезпечення законності при здійсненні запобіжної діяльності судовими органами має дуалістичну природу:

По-перше, сама професійна діяльність судових органів по запобіганню злочинності спрямована на забезпечення суворого і неухильного дотримання і виконання всіма норм права, що представляє собою головну мету їхнього функціонування. Тобто, на судові органи покладено функцію контролю і нагляду за дотриманням законності актів, що приймаються. Контрольні повноваження за дотриманням законності нормативних актів здійснює суди: 1) суди не можуть відкладати своє рішення на невизначений час; 2) суди повинні відповідати на позов, вони не мають права залишати його без відповіді; 3) традиційно суди зобов'язані аргументувати своє рішення, в той час, як законодавчі та виконавчі органи влади нав'язують своє рішення; 4) суди мають право ухвалювати рішення, що суперечать інтересам держави але не порушують прав людини; 5) обов'язковість рішень суду для будь-якого державного органу, оскільки судові рішення після набрання ним чинності набуває силу закону; 6) наявність у судів повноважень, у разі неврегульованості питання, вирішувати спір на основі аналогії закону і аналогії права [5, с. 162].

По-друге, забезпечення законності в діяльності самих судових органів, що є засо-

бом досягнення цілей їх функціонування. Тобто, аналіз запобіжної діяльності судових органів України дає можливість розглядати законність з точки зору їх діяльності в організаційно-службових формах. У теорії правничих наук поняття організаційно-службових форм, а значить, і зміст законності, розглядається неоднозначне. Проте саме поняття «організаційно-службові форми» запобіжної діяльності говорить про те, що ці форми інтегрують воедино організаційні, методичні і службові аспекти діяльності, є єднальною ланкою між науковою організацією управління і практичним використанням наявних сил, засобів і методів у протидії злочинності. Ці загальні положення виступають підставами законності в запобіжній діяльності та дозволяють, по-перше, визначити стратегію запобіжної діяльності судових органів щодо забезпечення конституційних прав і свобод людини; по-друге, розробити єдину методологічну основу додержання законності в запобіжній діяльності судових органів; по-третє, охопити увесь комплекс питань її складових; по-четверте, окреслити єдину комплексну програму практичних заходів у діяльності судових органів, які б відповідали сучасним умовам.

Забезпечення принципу законності при здійсненні запобіжної діяльності судовими органами можливе при реалізації багатьох вимог. До числа найбільш значущих можна віднести: 1) суворе дотримання вимог Конституції України, законів та підзаконних нормативно-правових актів; 2) високий рівень загальної та професійної правосвідомості працівників суддівського корпусу; 3) постійне удосконалення правових та морально-етичних основ діяльності судових органів і відповідних відносин між її суб'єктами; 4) наявність конкретних ознак кримінальної причетності осіб, предметів чи фактів до злочину; 5) забезпечення конфіденційності відомостей, що стосуються особистого життя, честі та гідності осіб, які беруть участь у судовому засіданні; 6) зміцнення престижу професії.

Отже, законність в запобіжній діяльності судових органів являє собою складне соціально-правове явище, основним критерієм якого є категорія правомірності,

що складається з сукупності суб'єктивних прав, відображених і закріплених у чинному законодавстві, що склалися в результаті об'єктивного суспільного розвитку.

Принцип законності безпосередньо пов'язаний із конституційними принципами захисту прав і свобод людини і громадянина. Захист прав і свобод людини в кримінальному судочинстві України визнано окремою науковою засадою (принципом), яка полягає в зобов'язанні державних органів, які здійснюють кримінальне переслідування, та суду визнавати, додержувати, захищати та поновлювати (у разі їх порушення) права і свободи людини. Водночас, дія цієї засади проявляється в тому, що законодавець при регулюванні кримінально-процесуальних відносин повинен упередити можливість порушення прав і свобод людини органами досудового слідства та суду в нормотворчій діяльності [6].

Ст. 21 Конституції України проголошує, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності і правах. Права і свободи людини є недоторканими та непорушними. Кожний громадянин України може користуватись на рівних підставах з іншими громадянами усім обсягом конституційних прав і свобод без ущемлення та утиску з боку держави або інших осіб за будь-якими мотивами. Іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки як і громадяни України - за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України [7].

Конституційні права і свободи людини і громадянина гарантуються і не можуть бути скасовані, вони можуть бути тільки тимчасово обмежені на підставі закону. А такі права, як право на життя, право кожного захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань, право на повагу до його гідності, на особисту недоторканність, право безпосередньо звертатися до державних органів, місцевого самоврядування, посадових осіб, рівність чоловіка і жінки у своїх правах та обов'язках, право знати свої права і обов'язки, право

на здорове навколишнє середовище - є природними і вони надаються людині від народження і не можуть бути обмежені. Конституційні права і свободи людини і громадянина захищаються правосуддям. Законодавством передбачено і гарантовано право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування і службових осіб. Кожна особа, крім судового захисту на національному і міжнародному рівнях, має можливість захищати свої права і свободи від порушень і протиправних діянь також іншими засобами, зокрема зверненнями до громадськості безпосередньо та через засоби масової інформації. Отже, забезпечення прав і свобод людини в запобіжній діяльності судових органів являє собою головну складову діяльності судової гілки влади та складається із захисту невід'ємних прав людини на усіх рівнях державного функціонування та суспільного життя.

Наступним основним принципом запобіжної діяльності судових органів України є гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами.

Гласність є необхідним атрибутом демократичного суспільства і охоплює різні сфери його функціонування, в тому числі діяльність державних органів. Гласність, - відзначила С. Березовська, - це здійснення державних функцій на виду у народу, доступність дій посадових осіб і самих органів держави як таких контролю мас... Гласність - це також інформування народу, громадськості про діяльність органів держави та їх посадових осіб [8, с. 97].

Принцип гласності вважається одним з найголовніших не тільки у попереджувальній діяльності судових органів України. Він вважається принципіальним і для всієї діяльності судової гілки влади взагалі. Наприклад, положеннями Закону України «» (ст.4 «Основні принципи діяльності Конституційного Суду України») наголошується, що діяльність Конституційного Суду України ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, рівноправності суддів, гласності, повного і всебічного розгляду справ та обґрунтованості прийнятих ним рішень [9].

АНОТАЦІЯ

Виконано аналіз концептуальних засад, поглядів та ідей щодо розуміння сутності запобіжної діяльності судових органів України, визначення її основоположних засад та функціональних напрямків.

В Законі України «Про судоустрій та статус суддів» зазначено, що ніхто не може бути обмеженим у праві на отримання в суді усної або письмової інформації про результати його судової справи. Кожен, хто не є стороною у справі, має право на вільний доступ до судового рішення у порядку, встановленому законом.

Розгляд справ у судах відбувається відкрито, крім випадків, установлених процесуальним законом. Учасники судового процесу та інші особи, присутні на відкритому судовому засіданні, можуть використовувати портативні аудіо-технічні засоби. Проведення в залі судового засідання фото- та кінозйомки, відеозапису, а також транслявання судового засідання допускається за рішенням суду. Розгляд справи у закритому засіданні допускається за вмотивованим рішенням суду у випадках, передбачених процесуальним законом. При розгляді справ перебіг судового процесу фіксується технічними засобами в порядку, встановленому процесуальним законом [10]. Отже, саме принцип гласності дає змогу підвищити ефективність запобіжної діяльності судових органів, тому що робить судові засідання прозорим та зрозумілим для усіх його учасників, унеможливує прийняття корупційно-вмотивованого чи іншого незаконного рішення з боку судді.

Підсумовуючи викладене у даній статті хочемо зазначити, що запобігання злочинності в сучасних умовах являє собою складну соціально-правову діяльність, здійснювану судовими органами України з дотриманням принципів законності, гласності, за допомогою правових, організаційних й економічних заходів, спрямовану на підтримання правопорядку в суспільстві, забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

SUMMARY

The analysis of conceptual foundations, views and ideas regarding the understanding of the essence of preventive activity of judicial bodies of Ukraine, define basic principles and functional areas.

Література

1. Чернишова Н.В. Судова влада в Україні: навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 104 с.
2. Загальна теорія держави і права / [за ред. М.В. Івіна, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина]. – Х.: Право, 2002. – 432 с.
3. Скаун О.Ф. Теория государства и права : учебник. – Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.
4. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність : підручник. – Х.: Вид-во НУВС, 2002. – Ч.1.- 336 с.
5. Теорія та практика правоохоронної діяльності органів внутрішніх справ України: навчальний посібник / за загал. ред. д-ра юрид. наук, проф. М.І. Іншина, д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України В.І. Олефіра. - К.: «Хай-Тек Прес», 2012. – 1192 с.
6. Коріняк О.М. Захист прав і свобод людини при застосуванні запобіжних заходів у кримінальному судочинстві України: автореф. к.ю.н. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. - Національна академія прокуратури України, 2012. – 21 с.
7. Конституція України : [прийнята на п'ятій позачерговій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.]: із змінами і доповненнями станом на 01.01.2012. [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua>.
8. Березовская С.Г. Прокурорский надзор в СССР. [Учебник для юрид. ин-тов и фак.] Изд. 3-е, испр. и доп. – М.: Юрид. лит., 1973. – 358 с.
9. Про Конституційний суд України: закон України // (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 49, ст.272). Із змінами і доповненнями, внесеними згідно із Законами № 2453-VI від 07.07.2010; ВВР, 2010, № 41-42, № 43, № 44-45, ст.529; № 2592-VI від 07.10.2010, ВВР, 2011, № 10, ст.63; № 4711-VI від 17.05.2012.
10. Про судоустрій і статус суддів: закон України / (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, N 41-42, N 43, N 44-45, ст.529).